

KÖZÉPISKOLAI TANULÓK ÉRTÉKORIENTÁCIÓJÁNAK
STRUKTURÁLIS ÉS DINAMIKAI JELLEMZŐI[†]

Duró Lajos

o

[†]Megjelent: A Magyar Pszichológiai Társaság VI. Tudományos Konferenciája. II. Tematikus vitaanyagok. /Szerk.: Barkóczi Ilona - Nagy János/. Bp., 1983

Problémafelvetés

Az iskolai nevelés és oktatás korszerűsítésének napirenden lévő feladatai az utóbbi években különösen ráirányították a figyelmet az ifjúság értékrendszerének és társas-közösségi viszonyainak elmélyültebb tanulmányozására és tervszerű fejlesztésére. Ennek szükségessége szervesen összefügg a szocialista társadalmi fejlődés azon igényével, hogy a munkában, a tanulásban, a mindennapi létformákban, az együttes tevékenységben, a közvetlen emberi kapcsolatokban hatékonyabbá kell tenni a szocialista értékek és normák érvényesülését.

A nevelőmunkában szükséges annak figyelembe vétele, hogy a szocialista társadalmi viszonyok létrejötte nem vonja maga után "automatikusan" az új típusú értékrendszer, a humanizált személyközi kölcsönös viszonyok, a közösségi létformák kialakulását és megszilárdulását. Az előrehaladáshoz mind társadalmi méretekben, mind az intézményes oktatás feltételei között egyaránt céltudatos és tervszerű nevelőmunkára van szükség, különösen akkor, ha számot vetünk azzal, hogy az előremutató tendenciák mellett tanulóifjúságunk egy részének értékorientációja nem eléggé szilárd, s következésképpen nem tud azonosulni társadalmi céljainkkal, szocialista értékeinkkel. E fiatalok értékbeállítódásának fejlődését gátolják a szocialista értékek ellen munkálkodó negatív szociális környezeti hatások és viselkedési minták. E tendenciák ellentétesek társadalmunk értékrendjével. Ennek az ellentétnek a feloldása elsődrendű társadalmi érdek s ugyanakkor a személyiség fejlődésének is alapvetően fontos pszichológiai feltétele.

Ebből következően a fejlett szocialista társadalom épi-

tésének időszakában, amikor előrehaladásunkban egyre fokozódik az "emberi tényezők" szerepe, a szocialista tudat és magatartás formálásának szerves részeként sürgető feladat a tanulóifjúság értékorientációinak fejlesztése, értéktudatának szilárd megalapozása, az elsajátított és a személyes tapasztalatok által megerősített értékekkel való cselekvő azonosulásának kialakítása. Ezen összetett nevelési feladat és személyiségfejlesztő program megvalósítását elősegíteni szándékozó pszichológiai vizsgálatok egyik megközelítési iránya lehet a középiskolások értékorientációja strukturális és dinamikai jellemzőinek feltárása.

Célkitűzés és előfeltevés

Vizsgálatunkban a szakirodalmi előzményekre /Jadov, 1969, Gáspárné, 1978, Murányi, 1974, Pataki, 1982, Váriné 1978/ is figyelemmel, abból indultunk ki, hogy az értékorientáció a személyiség környezetéhez való értékelő viszonyulásának olyan belső pszichikus diszpozíciója, érzelmileg domináns kognitív strukturája és szilárd cselekvésbeli kénszenléte, amely viselkedését szabályozza. Az értékorientáció a szocialista tanulás, a társadalmi értékek elsajátítása /interiorizációja/ és az egyéni élettapasztalat eredményeként alakul ki. A személyiség a társadalmi objektívációkhoz való értékelő /szelektív/ viszonyulásában dominálónan az énközeli értékdimenziókra összpontosít. Az értékorientáció alapvető funkciója az egyén értéktudata és tényleges értékelő magatartása közötti közvetítés pszichikus regulációjának megvalósítása. Következésképpen az értékorientációt a személyiség pszichikus strukturája olyan központi alkotó részének tekintjük, amely döntően meghatározza az ideológiai-világnézeti-erkölcsi szféra tartalmát és működését. E minőségében az értékorientáció /mint az egyén értéktudatának, értéktapasztalatának és értékmegvalósító törekvésének szintézise/ a személyiség szociális és pszichikus fejlettségének mutatója, amelynek alapján következtetni lehet a lelki élet gazdagságára, mélységére és teljességére.

Ezen elméleti megfontolások alapján célul tűztük ki azt, hogy feltárjuk a középiskolai tanulók értékorientációjának szerkezeti összetevőit és dinamikájának pszichológiai jellem-

zót. Kiinduló munkahipotézisünk az volt, hogy középiskolásaink értékorientációjának szerkezeti tagolódásában dominálnak a társadalmilag preferált értékek. Ezzel összefüggésben feltételeztük, hogy a vizsgált korosztály értékválasztásának főbb irányai a tanulmányi évek előrehaladásával /elsőtől negyedik osztályig/ növekvő arányban a vezető társadalmi értékekre összpontosulnak és differenciálódnak.

Vizsgálati módszerek

Jelen vizsgálatunk közvetlen szakirodalmi előzményeinek tekintjük azokat a kutatásokat, amelyeket Gáspárné /1978/ a mondásválasztás módszerének kidolgozásával és alkalmazásával végzett a személyiség értékrendszerének pedagógiai pszichológiai megismerése és fejlesztése célzatával. A módszer hívószövegeként felhasznált mondások értékeket fejeznek ki. Ezért a mondásválasztás egyben értékválasztás is, attól függetlenül, hogy a vizsgálati személy a választott mondást az "egyetért" vagy a "nem ért egyet" dimenzióban helyezi el. A standard sorozat /kétszer 120 mondás/ 9 tartalmi kategória /értékkör/ sajátos, bár nem egységes rendezőelvre épülő rendszert alkot: A: család, otthon, nevelés, B: szerelem, házasság, nemek viszonya, C: barátság, D: közösség, E: munka, küzdés, F: tudás, tudomány, G: becsület, őszinteség, H: önértékelés, I: életértékek köre.

Az adatfelvételt csoportszituációban /osztálykeretben/ szerveztük meg, amelyhez tanulók sokszorosított, randomizált /108 mondást tartalmazó/ gyűjteményt kaptak kézhez. Az instrukció szerint a választott mondások rövid írásbeli értelmezését is kértük, amelyet tartalomelemzéssel dolgoztunk fel. A statisztikai értékelést számítógépes programmal végeztük.

A vizsgálatban 28 gimnáziumi és szakközépiskolai osztály /I-IV./ összesen 864 tanulója vett részt. A nemek osztályonkénti aránya viszonylag kiegyenlített volt, bár összességében néhány százalékkal több fiutanuló került a mintába.

Eredmények

A vizsgálati adatok értelmezésénél előbb a minta egészére vonatkozó relatív gyakorisági mutatók főbb tendenciáit emeljük ki /1.sz. táblázat/, s ezt követően az osztályokra lebontott

eloszlás arányait elemozzuk /2.sz. táblázat/.

Az értékválasztás eloszlása kategóriánként

Mondáskörök	A	B	C	D	E	F	G	H	I	Összesen
Egyetértés	15	7	16	11	13	12	10	5	11	100 %
Elutasítás	22	6	12	16	2	8	13	5	16	100 %

1.sz. táblázat

A táblázatból kitűnik az, hogy a pozitív értékválasztás dimenziójában a barátság /16 %/ kerül a rangsor élére, mint a legnagyobb értékvonzatu kategória. Ez a tendencia megerősíti azt a fejlődéslelektani sajátosságot, amely szerint a társkeresés, az erős baráti kötődés, a barátság a középiskolások gazdag értéktartalommal telített társulási formája a jelentős értékfejlesztő szocializációs tényezője. A rangsorban a család /15 %/ következik, amelynek háttere minden bizonnyal a családi közvetlen környezet értékközvetítő hatása. Harmadik ranghelyen szerepel a munka /13 %/, mint egyik legalapvetőbb társadalmi értékünk. Negyedik a tanulás /12 %/, a fő tevékenységi formára irányuló választás. Ötödik a közösség és az életértékek /11 %/ kategóriája azonos mutatóval. Hatodik a becsület /10 %/, hetedik a szerelem /7 %/ az utolsó az önértékelés /5 %/ mondásköre.

Az elutasítás dimenziójában a választások a két szélső érték /22 %-2 %/ között elég nagyarányú szóródást mutatnak. Feltűnő az, hogy a legnagyobb mértékű elutasítás a család /22 %/ értékkörére összpontosul, de viszonylag magas arányú "egyet nem értés" jelentkezik a közösség és az életértékek viszonylatában is /16 %/. A további sorrend a következőképpen alakul: becsület /13 %/, barátság /12 %/, tanulás /8 %/, szerelem /6 %/, önértékelés /5 %/, munka /2 %/.

Az értékorientáció szerkezetének összetevőiről árnyaltabb képet kapunk akkor, ha összehasonlítjuk a választási helyzet két dimenziójában regisztrált adatokat. A két adatsor összevetéséből nyert különbségi mutatók jelzik a változások jelle-

gét és arányait. Ebből megállapíthatjuk azt, hogy szilárdan megőrzi pozícióját az "egyetértés" dimenziójában a munka /+11 %/, a barátság /+4 %/, a tanulás /+4 %/ és a szerelem /+ 1 %/ érték kategóriája. Ezzel szemben az elutasítás dominanciája érvényesül a család /-7 %/, a közösség /-5 %/, az életértékek /-5 %/ és a becsület /-1 %/ mondáskörének választásában. Ebben a vonatkozásban csak az utolsó ranghelyen lévő önértékelés pozíciója jelez egyfajta egyensúly helyzetet, mivel mindkét dimenzióban ugyanazon gyakorisággal /+ 5 %, -5 %/ fordul elő.

A tanulók értékorientációjának két dimenziója között konstatált diszkrepancia értelmezésénél osztjuk Gáspárné /1978/ álláspontját, amely szerint az is értékválasztás, amivel adott esetben a vizsgálati személy nem ért egyet. A mondanyszóanyagban ugyanis szerepelnek negatív előjelű hívószövegek is /elavult, a közfelfogással nem egyező nézeteket tartalmazó értékitételek/. Az ilyen mondanyszó elutasítása pozitív értékelő állásfoglalásnak minősül. Ezt a tendenciát egyértelműen jelzi a tanulók írásbeli megnyilatkozásainak elemzése során feltárt értékitételek gyakori előfordulása. Ezzel összefüggésben /mint az értékválasztás és az értékelő magatartás egyik állandóan visszatérő dilemmája/ vizsgálati anyagunkban is jelentkezik a Váriné /1978/ által említett "negatív identifikáció" problémája, amely változatos formában beépül az értékorientáció szerveződésének folyamatába /az értékelési minták véleltlenszerű vagy tudatos összehasonlításán, az értékvonzatu példák spontán átvételén keresztül az "egészen másként akarok élni" élményéig/. Következésképpen a mindennapi életben "sokkal több a tudatosodó negatív azonosulás, a valamitől való elhatárolódás, mint ahogyan azzal a kutatók, s többek között az értékvizsgáló tesztek számolnak" /I.m./. Vizsgálati tapasztalataink is igazolják azt, hogy a tanulók egy része viszonylag könnyebben el tudja határolni magát a negatív példától, mint amennyire nem képes minden esetben a biztonságos tájékozódásra a pozitív értékek világában. Ebből adódóan gyakran találkozunk ambivalens értékválasztással.

A korosztályra vonatkozó s eddig tárgyalt általános tendenciák érvényesülését a vizsgált minta évfolyamonkénti bonthatása szerint is ellenőriztük. Feltételeztük, hogy az osztályok

szerinti tagolódás olyan függő változó, amely több vonatkozásban megerősíti, illetőleg módosítja, differenciálja az összevont adatok alapján felvázolt helyzetképet. Az adatok évfolyamokra való lebontásával kiszámítottuk a relatív gyakoriság százalékos értékeit s ennek alapján meghatároztuk az érték kategóriák rangpozícióját /2.sz. táblázat/.

Az érték körök választásának ranghelyei

Ért. kör	1.o.		2.o.		3.o.		4.o.	
	+	-	+	-	+	-	+	-
A	1	1	1	1	2	1	2	1
B	8	7	8	7	6	7	8	7
C	2	5	2	5	1	4	1	3
D	4	4	5	3	7	2	3	5
E	3	9	3	9	4	9	5	9
F	6	6	4	6	5	6	4	6
G	5	3	6	4	3	5	7	4
H	9	8	9	8	9	8	9	8
I	7	2	7	2	8	3	6	2

2.sz. táblázat

Megállapíthatjuk, hogy az egyes osztályok értékorientációs szerkezete az értékválasztás ranghelyeinek dinamikája szempontjából eléggé változatos tendenciákat jelez. Az 1. és 2. osztály viszonylatában érvényesül a legnagyobb fokú stabilitás: a pozitív választásoknál 6 kategóriában /A, B, C, E, H, I/, a negatívnál pedig 7 kategóriában /A, B, C, E, F, H, I/ változatlan a rangpozíció. A 2. és 3. osztály összehasonlítása alapján azt tapasztaljuk, hogy a pozitív választásnál csak egy érték körben /H/, illetőleg az elutasításban 3 kategóriában van pozicionális egybeesés /A, B, H/. E tendenciák azt bizo-

nyitják, hogy a 3. osztályban szinte teljesen átstrukturálódik az értékválasztás korábbi években kialakult iránya.

A 3. és 4. osztály összevetése azt mutatja, hogy a pozitív választásnál 3 területen /A, C, H/ s az elutasításban 5 mondáskörben /A, B, E, F, G/ van stabilitás, amíg a többi kategóriában változnak a rangpozíciók. Ebben a vonatkozásban az egyik osztályból a másikba való átmenet legnagyobb mértékben a pozitív választások értékrendjének átstrukturálódását mutatja. Ehhez viszonyítva a negatív dimenzióban kisebb a változás és inkább a ranghelyek stabilitása a jellemző.

Ha az egyes érték kategóriák ranghely szerinti presztizsének dinamikáját vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az egyetértés dimenziójában egyedül az önértékelés /H/ pozíciója marad változatlan /9, 9, 9, 9/. Emelkedő tendenciát jelez a barátság /C/ értékköre /2, 2, 1, 1/. Csökkenést mutat a család /A/ vonzása /1,1,2,2/. Általánosabb tendencia a hullámzó mozgás a szerelem /B/, a munka /E/, a tanulás /F/ és az életértékek /I/ megítélésében. Legdinamikusabban változik a közösség /D/ érték választásának pozíciója /4,5,7,3/.

Az elutasítás dimenziójában több értékkör megítélésénél négy éven át osztályról osztályra stabilizálódik a kiindulási pozíció /A, B, E, F, H/. Ez jelzi azt a tendenciát, hogy a család, a szerelem, a munka, a tanulás és az önértékelés kategóriájához kötődő negatív azonosulás mechanizmusai szilárdan tartják magukat és működésük független az osztályok felmenő rendszerének változó körülményeitől. A többi értékkörnél /C, D, G, I/ tapasztalható némi változás a ranghelyek alakulásában. Az ambivalens érték választás a barátság, a közösség, a becsület és az életértékek területén jelentkezik évfolyamtól függő tényezőként.

Megbeszélés

A vizsgált tanulók értékorientációinak irányai az alapvető szocialista értékek körül sűrűsödnek és differenciálódnak. A legpreferáltabb érték kategóriák /barátság, család, munka, tanulás, közösség/ nagy vonzerővel rendelkeznek és a tanulók értékorientációs rendszerének szilárd összetevőit alkotják s kölcsönhatást mutatnak. A gyengébb vonzerőjű érték kategóriák /becsület, életértékek, szerelem, önértékelés/ az

értéktudat és az értékkiapasztalat ütközőpontjában állnak, ambivalens értékválasztásban nyilvánulnak meg, az előnyben részesítés és az elutasítás dimenziója diszharmónikus, kognitív és emocionális feszültségek terhelik.

Az értékorientáció irányainak évfolyamonkénti fejlődési vonala dinamikus változásokat tükröz és esetenként ellentmondásos jelleget mutat. A társadalmi preferenciákkal való azonosulás tendenciái változnak s ennek következtében a vezető értékek ranghelyei cserélődnek. Az orientáció irányváltozásai /ellentétben feltételezésünkkel/ nem követik lineárisan az egymás után következő évfolyamok nevelés és oktatás által meghatározott fejlődési vonalát. Több érték kategória preferáltsági szintje hullámzó mozgást tükröz /közösség, becsület, szerelem/. Az értékválasztás nagyfokú rigiditása jellemzi az önértékelést, amely négy éven át mindkét dimenzióban szilárdan megtapad a kiindulási pozíciónál.

Az érték kategóriák választásának irányai és szerkezetei tagolódásának tendenciái az évfolyamonkénti összehasonlítás függvényében azt mutatják, hogy mind a pozitív, mind a negatív dimenzióban az első és a második osztály értékorientációi között van a legerősebb összefüggés. Az értékorientáció erőteljes szerkezeti és dinamikai irányváltása a harmadik osztályban következik be, amely egyes érték kategóriákban /közösség, tanulás, életértékek/ a negyedik osztályban is folytatódik. Az értékválasztásban megnyilvánuló orientációs egyezés heterogén jellegű. Az elutasítás dimenziójában viszont a szoros összefüggés jelentkezik. Szembeötlő a negatív értékazonosulás tendenciaszerű megnyilvánulása.

A tanulmányozott korosztály értékorientációi összhangban vannak az iskolai alapidokumentumok követelményeivel. A fejlődés vonala azonban nem egyenletes, olykor ellentmondások árnyalják. E jelenség nem kizárólagosan /hiszen tanulóinkat nem csak iskolai hatások érik/, de többnyire mégis nevelőmunkánk bizonyos egyoldalúságára, következtetlenségére vezethető vissza /kevés az értékvonlatu pozitív példa, értékelésünk markánsabban észleli a tanulók negatív megnyilvánulásait, mint pozitív tetteit stb./. A tanulók cselekvő értékazonosulásának fejlesztése feltételezi értékelési stratégiánk megújítását, az orientálás hatékonyságát elősegítő nevelési stílusváltást.

Irodalom

- GÁSPÁRNÉ Zauner Éva, 1978, Mondásválasztás, Pedagógiai-pszichológiai módszer a személyiség értékrendszerének megismerésére. Akadémiai Kiadó, Bp., 213 p.
- HUNYADY György, 1976, A szociális attitűd és a percepció kutatásának néhány aktuális kérdése. Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon. /Szerkesztette: Hunyady György, Pataki Ferenc, Váriné Szilágyi Ibolya/. Akadémiai Kiadó, Bp., 41-58. p.
- JADOV V.A. /Szerk./, 1969, Licsnoszty i jejo cennosztnie orientacii. Informacionnij Bjuleteny. 19. Moszkva.
- LANGE L., 1970, Zur Analyse der Einstellungsänderung. Zeitschrift für Psychologie. 1. sz. 35-61. p.
- MURÁNYI Mihály, 1974, Az értékorientációk fejlesztése. Tankönyvkiadó, Bp., 118 p.
- PATAKI Ferenc, 1982, Az értékiszocializáció kérdései 10-18 éves korban. Nevelés és társadalom. Tankönyvkiadó, Bp., 265-268 p.
- VÁRINÉ Szilágyi Ibolya, 1978, Az értékek tudatától az értékek megvalósításáig. Az értékorientáció szociálpszichológiai vizsgálata. Világosság, 10.sz. 593-599. p.
- ZOTOVA O. J.-Bobnyeva M.J., 1975, Cennosztnie orientacii i mechnyizmü szocialnoj regulacii povegyenyija. Metodologicsenküe problemü szocialnoj pszichologii. Otv. red.: Sorohova E.V. Nauka. Moszkva. 241-254. p.

Lajos Duró

Strukturelle und dynamische Merkmale der Wertorientierung
von Mittelschülern

Der Verfasser geht von der Arbeitshypothese aus, dass die Wertorientierung eine solche psychische Disposition des kritischen Verhältnisses der Persönlichkeit zu ihrer Umgebung, eine emotionell dominante kognitive Struktur und stabile Handlungsbereitschaft der Persönlichkeit ist, die ihr Verhalten regelt. Die Zielsetzung der Untersuchung richtet sich darauf, die strukturellen Komponenten der Wertorientierung der Mittelschüler und die psychologischen Merkmale ihrer Dynamik zu erschliessen.

Die Methode der Untersuchung ist die Auswahlprobe von Ausserungen, bzw. eine modifizierte Variante von dieser Probe /G. Zauner 1978/, die durch die Einreihung von 120 Ausserungen in 9 Inhaltskategorien /Familie, Liebe, Freundschaft, Gemeinschaft, Arbeit, Lernen, Ehre, Selbstbeurteilung, Lebenswerte/ ein mögliches Mittel zur Aufdeckung des Wertsystems der Persönlichkeit und der Schülergruppen ist. An dieser Arbeit haben sich 864 Schüler von 28 Klasse /1.-4. Klasse/ von Gymnasien bzw. Berufsschulen beteiligt. Die statistische Bearbeitung der Angaben erfolgte mit Hilfe des Computerprogramms.

Die Ergebnisse haben bestätigt, dass sich die Richtungen der Wertorientierungen der Schüler um die grundlegenden sozialistische Werte /Freundschaft, Familie, Arbeit, Lern-tätigkeit, Gemeinschaft/ komprimieren und differenzieren. Die Entwicklungslinie der Richtungen der Wertorientierung nach Jahrgängen verläuft nicht linear, sondern sie spiegelt eine dynamische veränderliche Wellenbewegung. Sowohl in der positiven als auch in der negativen Dimension zeigt sich der stärkste Zusammenhang zwischen den Wertorientierungen der ersten und der zweiten Klasse. Der strukturelle und dynamische Richtungswechsel lässt sich in der dritten Klasse markant feststellen, der gewissermassen auch im letzten Studienjahr fort-dauert.